

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN'IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-May, 2026-yil

SUN'IY INTELLEKT VA HUQUQ: ZAMONAVIY BILSOBLAR VA HUQUQIY TARTIBGA SOLISH ISTIQBOLLARI

Xudaykulova E'zoza Raximjon qizi

*Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi
o'quvchisi*

Jahongirova Bahora Jahongir qizi

*Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi
o'quvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida yuzaga kelayotgan huquqiy muammolar va ularni hal etish yo'llari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi sun'iy intellektning huquq subyektligi, javobgarlik masalalari, shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi hamda intellektual mulk huquqlariga ta'sirini o'rganishdan iborat. Maqolada xalqaro tajriba, xususan, Yevropa Ittifoqi va boshqa rivojlangan mamlakatlarning SI sohasidagi qonunchilik bazasi tahlil qilingan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida sun'iy intellektni rivojlantirish va uni huquqiy jihatdan tartibga solish bo'yicha mavjud holat va kelajakdagi strategik yo'nalishlar ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, an'anaviy huquqiy normalarni raqamli davr talablariga moslashtirish, yangi huquqiy institutlarni yaratish va axloqiy me'yorlarni huquqiy majburiyat darajasiga ko'tarish zarurligi asoslab berilgan.*

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, huquqiy tartibga solish, huquq subyektligi, mas'uliyat, shaxsiy ma'lumotlar, intellektual mulk, algoritmik adolat, raqamli huquq, kibermakon, sun'iy intellekt etikasi.*

KIRISH

XXI asrning eng muhim texnologik inqiloblaridan biri bu sun'iy intellekt (SI) hisoblanadi. Sun'iy intellekt nafaqat iqtisodiyot, tibbiyot va ta'lim sohalarida, balki huquq tizimida ham tub o'zgarishlarni amalga oshirmoqda. Avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimlari, prediktiv analitika va tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari huquqni qo'llash jarayonlarini tezlashtirish va samaradorligini oshirish imkonini beradi. Biroq, ushbu texnologiyalarning jamiyat hayotiga chuqur kirib borishi bir qator murakkab huquqiy, etik va ijtimoiy savollarni keltirib chiqarmoqda.

An'anaviy huquq tizimi inson markazida qurilgan bo'lib, unda huquq subyekti sifatida faqat jismoniy va yuridik shaxslar tan olinadi. Sun'iy intellektning paydo bo'lishi esa ushbu paradigmaga challenge (qarshilik) tug'dirmoqda. Agar SI mustaqil ravishda qaror qabul qilsa va bu qaror natijasida zarar yetkazilsa, kim javobgar bo'ladi? Dasturchimi, foydalanuvchimi yoki algoritmmi? Bu savollar hozirgi kunda huquqshunos olimlar, qonun chiqaruvchilar va texnologlar o'rtasida qizg'in munozaralarga sabab bo'lmoqda.

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-May, 2026-yil

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, texnologik taraqqiyot qonunchilikdan oldinda ketmoqda va huquqiy bo'shliqlar paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Shu sababli, sun'iy intellekt bilan bog'liq huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi milliy va xalqaro me'yorlarni ishlab chiqish, shuningdek, mavjud qonun hujjatlarini raqamli haqiqatga moslashtirish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir. Maqolada ushbu muammolar tizimli ravishda tahlil qilinib, amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Sun'iy intellekt tushunchasi va uning huquqiy tabiati

Sun'iy intellekt atamasi ilk bor 1956-yilda Jon Makkarti tomonidan taklif qilingan bo'lsa-da, uning aniq huquqiy ta'rifi hali hamom umumjahon e'tirofiga sazovor bo'lmagan. Turli mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar SI ni turlicha ta'riflaydilar. Masalan, Yevropa Komissiyasi sun'iy intellektni "atrof-muhitni anglash, ma'lumotlarni tahlil qilish va maqsadga erishish uchun harakat qilish qobiliyatiga ega bo'lgan tizim" deb ta'riflaydi. O'zbekiston Respublikasida ham "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumat to'g'risida"gi qonun va boshqa normativ hujjatlarda raqamli texnologiyalar, jumladan, SI elementlariga oid normalar mavjud, ammo SI ning to'liq huquqiy statusi hali shakllanish bosqichida.

Huquqiy nuqtai nazardan sun'iy intellektning eng muhim masalasi uning huquq subyektligi masalasidir. An'anaviy huquq nazariyasiga ko'ra, huquq subyekt bo'lish uchun ong, iroda va javobgarlik qobiliyati talab qilinadi. Sun'iy intellekt, hatto eng rivojlangan shakllarida ham (masalan, Generativ SI), haqiqiy ongga ega emas, u faqat ma'lumotlar bazasi va algoritmlar asosida ishlaydi. Shu sababli, ko'pchilik huquqshunoslar SI ni huquq subyekt emas, balki huquq obyekt, ya'ni mulk yoki vosita sifatida qarash kerakligini ta'kidlaydilar.

Biroq, ba'zi g'arb olimlari "elektron shaxs" (electronic person) tushunchasini ilgari surmoqdalar. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, murakkab avtonom tizimlarga cheklangan huquq subyektligi berilishi mumkin, xuddi yuridik shaxslarga berilgani kabi. Bu esa ularga mulkka ega bo'lish, shartnomalar tuzish va sud da'vogar bo'lish imkonini berardi. Ammo bu yondashuv hali ham jiddiy tanqidlarga uchramoqda, chunki SI ning o'zi jazoga tortilishi yoki moddiy javobgarlikni o'z zimmasiga olishi mumkin emas. Javobgarlik har doim insonlarga (yaratuvchilar, operatorlar yoki egalarga) yuklanishi kerak.

O'zbekiston kontekstida Prezidentning "Sun'iy intellekt sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (2023-yil) ushbu sohadagi davlat siyosatining asosiy hujjati hisoblanadi. Hujjatda SI texnologiyalarini joriy etish, kadrlarni tayyorlash va infratuzilmani rivojlantirish belgilangan bo'lsa-da, SI ning huquqiy maqomi va javobgarlik mexanizmlari bo'yicha alohida qonun hali qabul qilinmagan. Bu esa kelajakda huquqiy noaniqliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Sun'iy intellekt va javobgarlik muammosi

Sun'iy intellektning eng keskin huquqiy muammolaridan biri bu yetkazilgan zarar uchun javobgarlikdir. An'anaviy delikt huquqida zarar yetkazgan shaxs javobgar bo'ladi. Lekin SI ishtirokidagi hodisalarda zarar yetkazuvchi aniqlash qiyin. Masalan, avtonom haydovchi mashina yo'l-transport hodisasiga sababchi bo'lsa, javobgarlik kimda?

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-May, 2026-yil

Bunda uchta asosiy yondashuv mavjud:

1. Ishlab chiqaruvchining javobgarligi. Agar xato dasturiy ta'minotdagi nuqson yoki dizayndagi kamchilik tufayli yuz bergan bo'lsa, javobgarlik ishlab chiqaruvchiga yuklanadi. Bu mahsulot sifati va xavfsizligi to'g'risidagi qonunchilikka asoslanadi.

2. Foydalanuvchining javobgarligi. Agar foydalanuvchi SI dan noto'g'ri foydalangan bo'lsa yoki uning xavfsizlik qoidalariga rioya qilmagan bo'lsa, javobgarlik unga tegishli bo'ladi.

3. Sug'urta mexanizmi. Ko'plab ekspertlar avtonom tizimlar uchun majburiy sug'urta tizimini joriy etishni taklif qilishmoqda. Bu yerda javobgarlik sug'urta kompaniyasi tomonidan qoplanadi, bu esa jabrlanuvchining tezroq kompensatsiya olishini ta'minlaydi.

O'zbekiston Fuqarolik kodeksida yetkazilgan zarar uchun javobgarlik umumiy qoidalari belgilangan. Biroq, SI ning "xatosi" yoki "oldindan aytib bo'lmaydigan harakati" tushunchalari qonunchilikda aks ettirilmagan. Shu sababli, kelajakda Maxsus qonunda "algorithmic accountability" (algoritmik hisobdorlik) tamoyillarini kiritish zarur. Ya'ni, SI qabul qilgan qarorlar izohlanishi va tekshirilishi mumkin bo'lishi kerak. Qora quti (black box) effekti, ya'ni SI ning qaror qabul qilish jarayonining tushunarsizligi huquqiy baholashga to'sqinlik qiladi. Shaffoflik talabi huquqiy tartibga solishning ajralmas qismi bo'lishi lozim.

Shaxsiy ma'lumotlar va maxfiylik huquqi

Sun'iy intellekt tizimlari samarali ishlashi uchun ulkan hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) talab qilinadi. Bu ma'lumotlarning katta qismi shaxsiy ma'lumotlardir. SI tizimlari insonlarning xulq-atvorini tahlil qilish, ularning preferensiyalarini aniqlash va hatto his-tuyg'ularini bashorat qilish qobiliyatiga ega. Bu esa shaxsiy hayot daxlsizligi huquqiga jiddiy tahdid soladi.

Yevropa Ittifoqining Umumiy ma'lumotlarni himoya qilish regamenti (GDPR) shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlashda avtomatlashtirilgan qaror qabul qilishga nisbatan qat'iy cheklovlar o'rnatgan. GDPR ga ko'ra, fuqarolar faqat kompyuter algoritmlari asosida qabul qilingan va ularning huquqlariga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan qarorlarga nisbatan e'tiroz bildirish huquqiga ega. Shuningdek, "unutulish huquqi" va ma'lumotlarning portativligi kabi prinsiplar kiritilgan.

O'zbekiston Respublikasida "Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonun amalda. Ushbu qonun shaxsiy ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va qayta ishlash tartibini belgilaydi. Biroq, SI texnologiyalari kontekstida biometrik ma'lumotlardan foydalanish, yuzni tanish tizimlari va profiling (profil tuzish) masalalari bo'yicha qonunchilikda yetarli batafsil normalar yo'q. Masalan, jamoat joylarida video kuzatuv kameralari orqali yuzni tanish tizimlaridan foydalanish qanchalik qonuniy? Bu ma'lumotlar qancha vaqt saqlanishi kerak? Ulardan tijorat maqsadlarida foydalanish mumkinmi?

Huquqiy tartibga solishda quyidagi prinsiplarni hisobga olish kerak:

1. Maqsadli cheklash. Shaxsiy ma'lumotlar faqat aniq, qonuniy va oshkor maqsadlarda qayta ishlanishi kerak.

30-May, 2026-yil

2. Minimalizatsiya. Faqat zarur bo'lgan minimal ma'lumotlar yig'ilishi lozim.

3. Shaffoflik. Fuqarolar o'z ma'lumotlari qanday qayta ishlanayotgani va kimlar tomonidan foydalanilayotgani haqida xabardor bo'lishlari kerak.

4. Xavfsizlik. Ma'lumotlarning sizib chiqishi va suiiste'mol qilinishidan himoyalash uchun kuchli kriptografik usullar qo'llanilishi shart.

Intellektual mulk va sun'iy intellekt

Sun'iy intellektning yana bir muhim huquqiy jihati bu intellektual mulk huquqlaridir. An'anaviy mualliflik huquqi inson ijodkorligi natijasida yaratilgan asarlarni himoya qiladi. Lekin, agar she'r, rasm yoki musiqa asari sun'iy intellekt tomonidan yaratilsa, uning muallifi kim?

Hozirgi kunda ko'pchilik mamlakatlar, shu jumladan AQSh va Yevropa mamlakatlari, mualliflik huquqi faqat insonlarga tegishli degan pozitsiyani ushlab turibdi. Masalan, AQSh Mualliflik huquqi byurosi "Thaler v. Perlmutter" ishidagi qarorida, SI tomonidan yaratilgan asarlar mualliflik huquqi bilan himoyalanganligini tasdiqladi, chunki ularda insoniy ijodkorlik elementi yo'q.

Biroq, bu yondashuv SI rivojlanishi bilan o'zgarishi mumkin. Agar SI nafaqat vosita, balki ijodiy hamkor sifatida qaralsa, huquqiy model o'zgarishi kerak. Ba'zi takliflarga ko'ra, SI yaratgan asarlar jamoat mulki (public domain) deb e'lon qilinishi yoki SI egasiga maxsus huquqlar berilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonunida ham muallif sifatida jismoniy shaxs ko'rsatilgan. SI tomonidan yaratilgan kontentning huquqiy statusi noaniq. Bu esa IT kompaniyalar va kreativ industriya vakillari uchun xatarli holatdir. Kelajakda qonunchilikda "kompyuter tomonidan yaratilgan asarlar" tushunchasini kiritish va ularning huquqiy rejimini (masalan, patentlash yoki maxsus litsenziyalash) belgilash maqsadga muvofiqdir.

Sud tizimida sun'iy intellektidan foydalanish: afzalliklar va xatarlar

Sun'iy intellekt sud tizimida ham faol qo'llanila boshlandi. Prediktiv analitika sudyalarga o'xshash ishlardagi oldingi qarorlarni tahlil qilishda yordam beradi, hujjatlarni avtomatik tasniflaydi va hatto sud jarayonlarini transkripsiya qiladi. Bu sud ishlarini ko'rish muddatini qisqartiradi va inson omili bilan bog'liq xatolarni kamaytiradi.

Xitoyda "Internet sudlari" tashkil etilgan bo'lib, unda SI kichik da'volarni ko'rib chiqishda ishtirok etadi. Estoniyada esa "robot-sudya" loyihasi muhokama qilinmoqda, u kichik miqdordagi nizolarni hal qilish uchun mo'ljallangan.

Biroq, bu jarayonda jiddiy xatarlar mavjud:

1. Algoritmik bias (tarafkeçlik). Agar SI ni o'qitish uchun ishlatilgan ma'lumotlar tarixiy diskriminatsiyani o'z ichiga olsa (masalan, irqiy yoki gender stereotiplari), SI ham shunday qarorlar qabul qiladi. Bu adolat prinsipiga ziddir.

2. Insoniy rahm-shafqatning yo'qligi. Sud qarori nafaqat qonun, balki insoniy omil, holatni chuqur tushunish va adolat tuyg'usiga asoslanishi kerak. SI bunday emotsional va axloqiy baholashga qodir emas.

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-May, 2026-yil

3. Xatolik xavfi. SI noto'g'ri ma'lumotlarga asoslanib xulosa chiqarishi mumkin. Bunday holda, inson nazorati (human-in-the-loop) zarur.

O'zbekistonda Elektron sud tizimi rivojlanmoqda. Unda SI elementlaridan foydalanish istiqbolli, lekin ehtiyotkorlik bilan yondashish talab etiladi. Sudyalarning mustaqilligi va qarorlarning asosliliigi ta'minlanishi shart. SI faqat yordamchi vosita bo'lishi kerak, yakuniy qaror qabul qiluvchi emas.

Xulosa va takliflar

Sun'iy intellekt va huquq o'rtasidagi munosabatlar murakkab va ko'p qirrali. Texnologik taraqqiyot huquq tizimidan tezroq rivojlanayotgan bir paytda, qonunchilikni moslashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, SI ni to'liq huquq subyekti deb tan olish hali erta, lekin uni oddiy buyum sifatida ham qarab bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasida sun'iy intellekt sohasini huquqiy tartibga solish bo'yicha quyidagi takliflar ishlab chiqilgan:

Birinchidan, "Sun'iy intellekt to'g'risida"gi alohida Qonun loyihasini ishlab chiqish. Ushbu qonunda SI tushunchasi, uning turlari, xavfsizlik talablari, javobgarlik mexanizmlari va etik normalar aniq belgilanishi kerak.

Ikkinchidan, javobgarlik tizimini takomillashtirish. Avtonom tizimlar tomonidan yetkazilgan zarar uchun javobgarlikni taqsimlash qoidalarini Fuqarolik kodeksiga kiritish. Majburiy sug'urta tizimini joriy etish masalasini ko'rib chiqish.

Uchinchidan, shaxsiy ma'lumotlar himoyasini kuchaytirish. Biometrik ma'lumotlardan foydalanish va profiling qilish bo'yicha qat'iy qoidalar o'rnatish. Ma'lumotlarning shaffofligi va fuqarolar roziligini olish mexanizmlarini takomillashtirish.

To'rtinchidan, intellektual mulk huquqini yangilash. SI ishtirokida yaratilgan asarlarning huquqiy statusini aniqlashtirish va mualliflik huquqi subyektlari doirasini qayta ko'rib chiqish.

Beshinchidan, sud tizimida SI dan foydalanishda inson nazoratini saqlab qolish. Algoritmning adolatliligini tekshirish mexanizmlarini yaratish va sudyalarni raqamli savodxonlikka o'qitish.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt huquq tizimi uchun tahdid emas, balki imkoniyatdir. To'g'ri huquqiy ramka yaratish orqali biz texnologiyaning foydasini maksimallashtirish va xatarlarini minimallashtirishimiz mumkin. Huquqiy davlatning raqamli kelajagi aynan shu muvozanatga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumat to'g'risida”gi Qonuni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – 2023. – 12-iyul. – № ZRU-837.

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-May, 2026-yil

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun’iy intellekt sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-64-sonli Qarori // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – 2023. – 2-fevral.

3. European Commission. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) [Elektron resurs]. – Brussels, 2021. – Rejim dostupa: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/regulatory-framework-ai>.

4. Susskind, R. Online Courts and the Future of Justice / R. Susskind. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – 304 p.

5. Abdullaev, A. A. Raqamli huquq: nazariya va amaliyot / A. A. Abdullaev. – Toshkent: Adolat, 2024. – 256 b.